

NUPI notat

Nr. 377
April 1987.

*Kjell Skjelsbæk, Arne Olav Brundtland ,
Martin Sæter, Ole Gunnar Austvik ,
Jens Christopher Andvig*

*Rapport fra et besøk på
Instituttet for verdensøkonomi
og internasjonale forhold
i Moskva, 24.–26. februar 1987*

NORSK UTENRIKSPOLITISK INSTITUTT

ISSN 0800-0018

Alle synspunkter står for forfatterens regning. De må ikke tolkes som uttrykk for oppfatninger som kan tillegges Norsk Utenrikspolitisk Institutt. Denne artikkel kan ikke reproduseres - helt eller delvis - ved trykking, fotokopiering eller på annen måte uten med tillatelse fra forfatteren.

Any views expressed in this article are those of the author. They should not be interpreted as reflecting the views of the Norwegian Institute of International Affairs. This article may not be reprinted in part or in full without the permission of the author.

**NORWEGIAN INSTITUTE OF
INTERNATIONAL AFFAIRS**

P.O.Box 8159 Dep.
N-0033 Oslo 1
Norway

**NORSK UTENRIKSPOLITISK
INSTITUTT**

Tlf: (47) (02) 44 58 20

*Kjell Skjelsbæk, Arne Olav Brundtland ,
Martin Sæter, Ole Gunnar Austvik ,
Jens Christopher Andvig*

*Rapport fra et besøk på
Instituttet for verdensøkonomi
og internasjonale forhold
i Moskva, 24.–26.februar 1987*

NORSK UTENRIKSPOLITISK INSTITUTT

INNHOOLD

Kjell Skjelsbæk:	
Organiseringen av besøket	1
Arne Olav Brundtland:	
Generelle inntrykk og sikkerhets- politiske vurderinger	3
Martin Sæter:	
Europa, Norden og nordområdene	8
Ole Gunnar Austvik:	
Energispørsmål, sovjetisk utenriksøkonomi og (økonomisk) samarbeid mellom Norge og Sovjetunionen. Noen generelle inntrykk	12
Jens Chr. Andvig:	
Økonomiske reformer og den nordiske "modellen"	20

Organiseringen av besøket

Av Kjell Skjelsbæk

Norsk Utenrikspolitisk Institutt har en utvekslingsavtale med sin søsterinstitusjon i Sovjetunionen, Instituttet for verdensøkonomi og internasjonale forhold (IMEMO). Begrepet søsterinstitusjon kan gi gale assosiasjoner. IMEMO er et meget stort institutt under Vitenskapsakademiet. Det har ca. 1000 ansatte, hvorav ca. 700 i vitenskapelige stillinger.

I 1982 var en delegasjon på tre forskere fra IMEMO på besøk på NUPI.¹ Av forskjellige årsaker ble gjenvisitten forsinket. Til gjengjeld var det ekstra interessant å være i Moskva og diskutere med sovjetiske kolleger de endringene som nå finner sted i sovjetisk utenriks- og innenrikspolitikk.

NUPIs delegasjon bestod av Jens Chr. Andvig, Ole Gunnar Austvik, Arne Olav Brundtland, Martin Sæter og Kjell Skjelsbæk.

Den sovjetiske delegasjonen ble ledet av O.N. Bykov som er en av visedirektørene på IMEMO. Andre deltakere var V.V. Rasmerov, N.S. Kisjilov (leder av seksjonen for nedrustning og internasjonal sikkerhet), Vladimir Nikitovitsj Sjenajev (direktør for sentret for europeiske studier), og D.G. Tomasjevskij (professor i avdelingen for internasjonale forhold).

I tillegg kom en del spesialister på norsk og nordisk politikk og økonomi. Ju.V. Andrejev har skrevet en bok om norsk økonomi. Lev S. Voronkov, sekretær for Rådet for fred og nedrustning, har flere ganger besøkt Oslo. Hans hovedinteresse er de nordiske lands sikkerhetspolitikk. O.K. Timasjkova har drevet studier av blant annet svensk økonomi. Konstantin Voronov hadde meget inngående kjennskap til norsk utenrikspolitikk. Tatjana Ivanova holdt på med en studie av "norsk statsmonopol-kapitalisme".

I diskusjonen av nordområdene ble den sovjetiske delegasjonen forsterket med to personer, juristen Asatjom og geografen

¹ Den sovjetiske delegasjonen besto av Bykov, Voronkov og Ljubimov. NUPI var representert ved Olav Bucher-Johannessen, John Sanness, Arne Olav Brundtland og Finn Sollie.

Valerij Moisejevitsj Lifsjits.

Programmet for besøket var ukjent for oss inntil vil kom til Moskva. Vertskapet foreslo at vi skulle begynne med å diskutere globale sikkerhets- og samarbeidsspørsmål, deretter europeisk politikk og til slutt nordeuropeiske problemer. Globale sikkerhets- og samarbeidsspørsmål betydde forholdet mellom Warszawa-pakten og NATO. Den foreslåtte inndelingen i temaer ble stort sett fulgt. I tillegg til det oppsatte programmet hadde noen fra NUPIs delegasjon møter med spesialister i og utenfor IMEMO.

I det følgende redegjør Brundtland, Sæter, Austvik og Andvig for sine inntrykk etter samtalene i Moskva med vekt på de aspekter som har størst betydning for deres respektive forskningsinteresser. I tillegg vil jeg gjøre en generell observasjon.

Forskjellene mellom Sovjetunionen og Norge i styresett, økonomi, språk, kultur, og samfunnsvitenskapelig tradisjon er betydelige. Det har vært og er atskillig spenning mellom de to land. Ikke desto mindre har de en del felles interesser, blant annet fordi de er naboer. IMEMO og NUPI har til oppgave å studere, tolke og forklare nabostatenes politikk og informere beslutningstakere og opinionen i henholdsvis Sovjetunionen og Norge om sine vurderinger. Når forskere fra disse institusjonene konfronteres med hverandre, har de muligheter for å få utdypet, korrigert og nyansert sine oppfatninger. Ut fra slike betraktninger er besøk av denne typen generelt viktige. Dette besøket ble spesielt betydningsfullt på grunn av den reformprosessen som er satt i gang i det sovjetiske samfunnet. Samtalene ble ført "i en vennlig atmosfære" som det heter i diplomatisk sjargong. Man var også mer åpne og pragmatiske enn ved tidligere anledninger.

Det er viktig å opprettholde kontakten med IMEMO og invitere en delegasjon derfra til gjenbesøk, f. eks. i 1989. Det kan også være nyttig å holde løpende kontakt med en del av de forskere vi møtte i Moskva.

Generelle inntrykk og sikkerhetspolitiske vurderinger

Av Arne Olav Brundtland

Det mest slående inntrykk var at Gorbatsjovs åpenhetskampanje sett på kloss hold, oppleves som noe nytt.

For meg var dette femte gang i Moskva over en femtenårsperiode. Det jeg fant, var en helt ny villighet til

a) Selvkritisk åpenhet om sovjetsystemet.

Det ble særlig gitt ved understreking av at Sovjetunionen trenger en samfunnsmessige totaloverhaling. Slendrian skal avløses av effektivitet. Dette er noe Sovjet gjør og må gjøre av hensyn til egne interne interesser og uten å la seg presse fra vest, ble det sagt. Menneskerettighetskonferansen i Moskva må også sees på som et svar på indre sovjetiske behov snarere enn press utenfra.

b) En mer spørrende og idésøkende holdning til internasjonal politikk.

Man er åpenbart på jakt etter nye idéer. Endog den skandinaviske samfunnsmodellen studeres på IMEMO for å finne hva man kan bruke på sovjetisk side for egne systeminterne formål.

c) Seriøs nedrustnings- og avspenningsinteresse.

Man understreket behov for nye konsepter:

1. Den sovjetiske militære doktrine er håpløst foreldet, ble det sagt. Den gikk ut på at man skulle rette et så kraftig slag mot fienden at seire ble vunnet i krigens innledningsfase. Men dette er den annen verdenskrig om igjen.

2. Når de politiske toppledere (Gorbatsjov og Reagan) sier at en krig blir en atomkrig og at en atomkrig ikke kan vinnes og

derfor ikke må utkjempes, representerer dette den nye realismen, som man bør forholde seg i overensstemmelse med.

3. Som et nytt konsept for forsvaret på begge sider ble anbefalt "rimelig tilstrekkelighet" (reasonable sufficiency). Man burde la militære eksperter fra hver side av skillelinjen i Europa komme sammen for å drøfte hva man rimeligvis kunne legge i et slikt begrep for de enkelte land/allianser. At dette begrepet også med fordel kunne anvendes på flåtesituasjonen i Nord, fikk jeg aksept for.

4. Begrepet "defensivt forsvar" ble sagt også å være av interesse for Sovjet når det gjelder egne styrker, og ikke bare når det gjelder Vest-Tyskland.

d) En sterkt dempet polemikk mot USA.

Det ble sagt å være viktig å få til et kompromiss om SDI slik at det ble lagt et grunnlag for nedrustning. SDI ble sett på som et løst sammenrasket knippe av høyst forskjellige forskningsprosjekter der enkelte var viktigere enn andre. Sovjet ville nok svare dersom det amerikanske SDI-programmet ble ført videre. Men svaret ville ikke være noen kopiering, men snarere rent konkrete motmidler slik at SDI ikke ville virke etter sin hensikt.

Man fremholdt fra sovjetisk side at det er behov for et kompromiss om SDI i Genève mer eller mindre basert på tekniske spesifikasjoner: "Nuts and bolts". IMEMO (eller kanskje var det et annet institutt, f.eks. Amerika/Canada) og RAND Corporation hadde hatt samtaler om hvordan et slikt kompromiss kunne tenkes.

e) Indre diskusjon.

De utenrikspolitiske forskningsmiljøene i Moskva inneholder representanter for ulike vektlegginger og holdninger, slik har jeg opplevet det hver gang. Men det er ikke noen overdri-

velse å si at hele spekteret av forskjellige forestillinger, tilnæringsmåter og for den saks skyld fordommer, denne gang var flyttet i liberal retning.

Et inntrykk som deles av mange, og som jeg tar til etterretning, er at det først og fremst er de intellektuelle som slutter opp om Gorbatsjov. Forskere kan bruke, ja trenger å bruke større frihet om resultatene skal stå i forhold til innsatsen. Derfor appellerer hele kampanjen om åpen og direkte tale sterkest i det vi her noe upresist kan kalle forskerkretser. Sovjetsamfunnets alminnelige totaloverhaling både med tanke på nåtid, fremtid og fortid gir forskere av alle kategorier realistiske og relevante oppgaver. Det er et inntrykk som ikke minst ble bekreftet i de "private" samtalene som også fant sted under besøket.

Jeg ble slått av at det hadde vært forbudt å nevne Khrustsjov ved navn. Man snakket i høyden om Mr. K. Dette tabu er nå opphevet.

Efter min mening kan vi formodentlig tale om en fremskrittsallianse mellom reformistene på toppen i partiapparatet under Gorbatsjovs ledelse på den ene siden og forskningsmiljøene på den andre.

Men det tales like åpent om at Gorbatsjovs kampanje støter på motstand og innvendinger. Mitt inntrykk fra de "offisielle" samtalene på IMEMO var at det ikke var like stor oppslutning om "liberale" tanker på den sovjetiske siden av bordet. Fra enkelte ble det understreket at man i Vesten ikke måtte vente mirakler. Det rådet formodentlig også på IMEMO ulike forventninger til hvor suksessfull Gorbatsjovs kampanje kan bli. Og det er vel ikke unaturlig. Når det stilles nye kvalitetskrav, vil naturligvis de som hadde tilpasset seg et behagelig liv med de gamle, reise bust.

Motstanden i byråkratiet er kanskje mer potensiell enn aktuell. Foreløpig mangler man mot til å gå mot de nye signalene. Det skal da også mye til for å lage en protestkampanje nedenfra på et program om at slapphet og slendrian skal fortsette.

Motstanden mot reformene "på gulvet" kan, efter de inntrykk jeg fikk, formuleres som et spørsmål: Hva er det i

dette for meg? Er dette en ny metode for å få oss til å arbeide enda mer?

Innføring av nye lønnsforskjeller og strengere kvalitetskrav og en viss arbeidsløshet er ikke nødvendigvis populært til avløsning av et jobsikkert likelønnssystem.

Blir misnøyen tilstrekkelig stor, vil det ligge an til motstøt mot Gorbatsjov med påstand om at han ikke er i stand til å gjennomføre sin moderniseringskampanje. Her ligger kimen til en motstandsallianse mellom byråkrati og arbeidere. Jeg skulle tro at suksess dels skal måles mot økt produktivitet, dels mot visse ideologiske standarder.

Men uavhengig av langtidsvirkningene må det oppfattes som et interessant sosialt eksperiment å ta flasken fra folk. Av effektivitetshensyn sa man at det hadde vært nødvendig. Brennevinsflommen var for strid. Hvor langt og hvor lenge alkoholfriheten når, er en annen sak. På overflaten, i offentligheten og i Moskva sentrum er det blitt en ganske nøktern livsstil. Men under overflaten, privat og ute i periferien kan nok situasjonen fortone seg ganske annerledes. Dog, om man vil tro offisiell statistikk: Alkoholforbruket er sunket med en tredjedel.

Åpenhets- og reform-kampanjen motiveres først og fremst med sovjetiske egne, innenrikspolitiske behov. Det er noe Sovjet av hensyn til seg selv må gjennomføre uavhengig av hvordan utlandet reagerer. I taler nylig har Gorbatsjov igjen anklaget Vesten for å drive kapprustningspolitikk for å tvinge Sovjet til å feilsatte på forsvaret til fortrenghet for siviløkonomien. Men det er neppe først og fremst på grunn av vestlig motstand at kampanjen eventuelt kjører seg fast.

Da tror jeg at forholdet til de østeuropeiske allierte viktigere, og interessant nok ble oppfattet som meget viktig av våre samtalepartnere. Når det gjelder Øst-Europa, kan det paradoksalt være motsatt, nemlig slik at Warszawapakten holder best sammen når det er kapprustning og høy internasjonal spenning. Da kan Moskva føre ordet på en mer autoritativ måte. Prisen for en mykere linje kan være uro og løsrivelse.

Dit er det kanskje langt. Og for tiden synes Gorbatsjov og "fremskrittssalliansen" villige til å ta risikoen. Og som et ytterste tegn på åpenhet var samtalepartnere i Moskva interessert

i uformelle meningsutvekslinger øst-vest med tanke på hvordan man skulle kunne håndtere en slik eventuell situasjon uten at den nye avspenningen skulle gå i stykker.

Dersom vi logisk viderefører dette, må man hypotetisk anta at det som må fortone seg som en enda større risiko, er at øst-europeiske løsrivelsestegn vil styrke motstandsalliansen og stoppe reformene i Sovjet selv.

Europa, Norden og nordområdene

Av Martin Sæter

Europa:

Generelt ble det sterkt understreket fra sovjetisk side at det gjaldt å komme bort fra den militære tankegang, som var foreldet. Politiske vurderinger måtte få førsteprioritet. En slik endring fant nå sted i Sovjetunionen.

En av de store farene som den nåværende militære situasjonen etter sovjetisk mening fører med seg, er at "oppstander i europeiske land" kan gjøre at den politiske kontrollen svikter. Da kan militære forholdsregler utvikle sin egen dynamikk, som kan resultere i uønsket opptrapping. Det gjelder derfor så raskt som mulig å få i stand radikal nedskjæring av de militære styrkene "across the board". Den militære profilen bør bli mye lavere på begge sider. Det bør finne sted en "denuklearisering", også av slagmarksvåpnene (field weapons). En må gjennomføre tillitsskapende tiltak, omfattende verifisering, bl.a. inspeksjoner på stedet.

Noe av det mest interessante ved omtalen av muligheten for oppstander i europeiske land var at faren i den forbindelse ble direkte knyttet til det eksisterende høye militære rustningsnivået på begge sider i Sentral-Europa. Den slutning lå nær at fra et sovjetisk synspunkt ville eventuelle oppstander komme i et helt annet lys dersom den militære opptrappingsrisikoen ble redusert eller fjernet. Synspunktet kan være et uttrykk for at Moskva regner med at Gorbatsjovs reformlinje kan få ukontrollerbare virkninger i de øvrige østeuropeiske land, og at denne linjen derfor nærmest har som forutsetning vidtrekkende rustningskontrolltiltak og nedrustning - særlig i Sentral-Europa. "Defensivt forsvar" av den art som diskuteres bl.a. av SPD i Vest-Tyskland ble fremhevet på sovjetisk side som en positiv mulighet. Temaet ble nå viet interesse også i Sovjetunionen, ble det sagt.

Rustningskontroll- og nedrustningsspørsmålene ble fra sovjetisk side nært knyttet sammen med de bilaterale sovjetisk-amerikanske forhandlingene, hvor Reykjavik-møtet ble tillagt en

sentral plass.

Men det ble også vist stor interesse for utviklingen i Vest-Europa, forholdet mellom Vest-Europa og USA og mulighetene for utvikling av et bredt alleuropeisk samarbeid. Større klarhet ble etterlyst med hensyn til det politiske samarbeidet i EF (EPS). Det ble uttrykt en viss uro over vesteuropeisk deltakelse i det amerikanske romvåpenprogrammet SDI. Det ble sagt at "SDI gjenspeiler en amerikansk misnøye med den nåværende NATO-strategien". Ville de europeiske land "bare bli sittende og se på at USA endret det strategiske bildet?", ble det spurt. På den annen side ble det registrert med stor tilfredshet at den vesttyske regjering nylig så sterkt hadde understreket sin støtte til en streng fortolkning av ABM-avtalen.

Det var helt entydig at en fra sovjetisk side betraktet et alleuropeisk samarbeidsperspektiv - inklusive Nord-Amerika som det mest ønskelige. Sovjetunionen ble sagt å ha et stort behov for samarbeid med de vestligte land på mange områder. "Joint ventures" ble hevdet å være den mest effektive form for samarbeid på det økonomiske plan. Energiområdet ble framhevet som et særlig aktuelt samarbeidsområde.

Norden:

Forholdet mellom de nordiske land og Vest-Europa ellers ble viet stor oppmerksomhet fra de sovjetiske deltakernes side. Ville Norden fremdeles bli det en kunne kalle en egen region med et eget karakteristisk sosialt og økonomisk mønster, eller ville nordiske land i stigende grad bli å betrakte som del av den vesteuropeiske integrasjonsprosessen?

Ikke minst var en på sovjetisk side interessert i å diskutere de økonomiske og politiske relasjonene med Norge og de øvrige nordiske land. En beklaget tilbakegangen i den allerede fra før svært beskjedne handelen. Det ble nevnt at denne hadde gått tilbake med 20 prosent i løpet av 1986. Sovjetunionen var "beredt til å gå aktivt inn i en diskusjon om joint ventures på sovjetisk område". Med Finland var en slik dialog allerede godt i gang. De øvrige nordiske land ble sterkt oppfordret til å komme med konkrete forslag. Sovjetunionen ville i tiden framover komme til å legge stor vekt på de økonomiske forbindelsene med vestlige

land. Norge var spesielt interessant på grunn av det stadig hardere konkurranseforholdet på gassmarkedet. Det var tydelig en viss bekymring for at dette ville minske de sovjetiske salgsmulighetene. Det kom fram at 80-85 prosent av de sovjetiske eksportinntektene i hard valuta kom fra olje og gass.

Barentshavet og Svalbard:

På sovjetiske side stilte en med personer på høyt kompetansenivå både når det gjaldt delelinjeforhandlingene og spørsmål i tilknytning til Svalbard. De argumenterte rett på sak og la ikke skjul på at de fulgte den norske regjeringens disposisjoner i de nordlige områdene med stor oppmerksomhet. Den militære oppbyggingen ble sett på som en hovedhindring for politiske løsninger. En snakket om nødvendigheten av "en reorientering fra militær til politisk tankegang" og av "å finne en vei ut av blindgata (the dead end)". Militært sett burde en begrense seg til "rimelig tilstrekkelighet (reasonable sufficiency). Sovjetunionen ville "hilse ethvert fornuftig forslag velkommen". Det ble tatt til orde for opprettelse av "direkte kommunikasjonskanaler". Når det gjaldt økonomisk samarbeid, ble Finland holdt fram som et eksempel til etterfølgelse også for de øvrige nordiske land.

Det ble sterkt understreket fra sovjetisk hold at problemene i forbindelse med så vel delelinjen som med regulering av virksomheten på sokkelen kunne - og burde - løses bilateralt mellom Norge og Sovjetunionen. Det falt tydeligvis ikke i god jord da det fra norsk side ble pekt på et behov for å samordne aktiviteten med vestlige land. Etter sovjetisk mening burde samarbeid på sokkelen brukes som metode for å løse de politiske spørsmålene, eller rettere sagt: disse ville nærmest løse seg av seg selv gjennom et utvidet samarbeid. En av de sovjetiske deltakerne gikk så langt som til å si at "det trengs ingen delingslinje (frontier) i Barentshavet". Denne uttalelsen kan kanskje tolkes slik at det viktigste for Sovjetunionen er at en får en garanti for at det ikke er militær konfrontasjon, men samarbeid det satses på også fra norsk og vestlig side. Dette kan bare skje ved at samarbeidet kommer i stand først. I så tilfelle vil sovjetiske sikkerhetsinteresser være ivaretatt på en måte som

gjør politiske løsninger lettere å få i stand.

Sammenhengen mellom delelinjespørsmålet og Svalbard-problematikken ble ikke særlig sterkt framhevet på sovjetisk side i diskusjonene. Tvert imot kunne en få inntrykk av at det var viktig å få formidlet den oppfatningen at Svalbard ikke la noen begrensninger på spillerommet for bilaterale overenskomster mellom Norge og Sovjetunionen når det gjaldt Barentshavet for øvrig.

En sovjetisk deltaker kom med en uttalelse om at det ville være "meget nyttig" om de norske suverenitetsrettighetene på Svalbard kunne utvides til å gjelde hele Svalbard-boksen, "mens fri gjennomfart ble beholdt utenfor". Dessverre fant det ikke sted noen utdypende diskusjon på dette punkt. En tolkning kan være at Sovjetunionen ville se det som en fordel om ikke-militariseringsklausulene i traktaten kunne utvides til å gjelde hele boksområdet på sokkelen, slik at militær aktivitet og militær gjennomfart i dette området ble forbudt, og at det ble Norges oppgave å påse at dette ble overholdt, samtidig med at eventuell sivil aktivitet på sokkelen kom inn under samme regler som på øyene i området.

Energispørsmål, sovjetisk utenriksøkonomi og (økonomisk) samarbeide mellom Norge og Sovjetunionen. Noen generelle inntrykk

Av Ole Gunnar Austvik

Energispørsmål ble berørt både under symposiet og under et spesielt møte med lederen for avdelingen ved IMEMO som stiller med energi (Bajkov). Austvik, Brundtland og Sæter deltok på dette møtet.

Oljemarkedet og OPEC:

Sovjetunionen er verdens største oljeprodusent med ca. 600 mill.tonn pr. år (ca. 12 mill. fat pr. døgn). De var i 1984 den 6. største eksportør til OECD-området med 50 mill. tonn (ca. 1 mill.fat pr. dag). Norges produksjon ligger for tiden på snaut 900 000 fat pr. dag. Norge og Sovjetunionen er således oljeeksportører av ikke altfor ulik størrelse. Begge må rent volummessig imidlertid betraktes som marginale (ca. 3 % av verdenshandelen hver).

Bajkov hadde en lengre utredning om hvordan de vurderte situasjonen på oljemarkedet. Hans syn representerer et standardsyn blant økonomer i hele verden over hovedfaktorer som påvirker prisutviklingen. Hans vektlegging av enkeltfaktorene må vel imidlertid sies å divergere en del fra flertallet av analytikere. Han la sterk vekt på at en økende energieffektivitet ville senke etterspørselen etter råolje på lengre sikt og brukte dette som hovedargument for at oljeprisen på sikt ville holde seg lav, antakeligvis gå ned. Den vanlige konklusjon i de vestlige miljøer er imidlertid at oljeprisene vil gå opp på sikt, selv om det er uenighet om styrke og tidspunkt i den oppadgående langsiktige trenden. Den forventede lavprisutviklingen brukte han så som argument for at Sovjetunionen ikke ville satse på olje i samme grad som på naturgass i fremtiden.

Det er vanskelig å si hvorvidt russerne ikke har noe mer sofistisert syn på mekanismene i oljemarkedet, eller om argumentet om en fallende oljepris på sikt ble brukt for å forsvare en forventet produksjonsnedgang i Sovjet av ressursmessige og tekniske årsaker.

Det samme gjelder også hvorfor Sovjetunionen tidligere i vinter erklærte at de ville støtte OPECs bestrebelser på å heve prisen ved å redusere sin eksport med 7 prosent. Dette er et tiltak tilsvarende det Norge og andre ikke-OPEC-land også har gjort. Om det var for å dekke over produksjonsproblemer innenlands, et syn på at reduksjonen i seg selv ville føre til en viss produksjonsoppgang, om det var psykologisk-politisk hjelp til OPEC eller om det var rent politisk motivert, var det ikke mulig å få tak i direkte.

Mitt hovedinntrykk av russernes syn på oljemarkedet er at at de ikke har noe særlig sofistisert syn på mekanismene i oljemarkedet, at selve eksportreduksjonen ble foretatt på grunn av produksjonsproblemer internt og at OPEC-tilnærmingen ble foretatt for verbalt å dekke over dette, samtidig som de har sett det opportunt å støtte OPEC av mer generelle utenrikspolitiske årsaker.

Det europeiske gassmarkedet:

Sovjetunionen er også verdens største produsent av naturgass med ca. 600 milliarder kubikkmeter pr. år. Av dette eksporteres snaut 70 milliarder til (andre) europeiske land, snaut 35 milliarder kubikkmeter hver til henholdsvis Vest- og Øst-Europa. Norsk produksjon er på ca 25 milliarder kubikkmeter, alt eksportert til Vest-Europa. I det vest-europeiske gassmarkedet er således Sovjetunionen noe større enn Norge, men ikke vesentlig større når en tar med de nå inngåtte Troll-avtalene. Av total vest-europeisk import av naturgass dekker Norge og Sovjetunionen til sammen om lag halvparten, og er således begge betydelige aktører i markedet.

På symposiet ble det gitt klart uttrykk for at russerne ser på Norge som en konkurrent i markedet, og at det er en situasjon de er tilfreds med. I dette ligger det at de ikke ga uttrykk for å mene at de fellesinteressene Norge og Sovjetunionen har i markedet (ved et størst mulig marked og høyest mulig pris) kunne/burde ivaretas ved noen form for samarbeid. Noen tanker om fremtidig gasstrategi forøvrig var det ikke mulig å få.

Russerne satser på en betydelig økning av gassproduksjonen. Noen prisbegrunnelse for dette ble ikke gitt tilsvarende

som for senkningen av oljeproduksjonen. Dette understreker at en senkning av oljeproduksjon og -eksport i hovedsak skyldes ressurs- og produksjonstekniske forhold.

Prissystemer på olje og gass til Øst-Europa:

Det ble opplyst at prisene på leveranser av gass til Øst-Europa fulgte oljeproduktprisene i Øst-Europa om lag på samme måte som gassprisene i Vest-Europa følger oljeproduktpriser i Vest-Europa (altså ikke noe fastprissystem). Prisene på leveransene av råolje fra Sovjetunionen til Øst-Europa har i en årrekke blitt justert etter gjennomsnittet av den internasjonale oljeprisen de foregående 5 årene. Dette har vært en fordel for de øst-europeiske landene ved prisoppgang på olje, da deres priser vil ligge lavere enn det internasjonale prisnivået på grunn av etterslepet. Når oljeprisen faller, vil landene imidlertid betale mer enn verdensmarkedsprisen. I dagens situasjon med et fall i oljeprisene er således ordningen ugunstig for de øst-europeiske landene. Det ble sagt flere ganger at dette prissystemet nå vil bli endret, slik at oljeleveransene fra Sovjet til Øst-Europa nå vil reagere raskere på endringer i verdensmarkedsprisen. Detaljene i dette ble imidlertid ikke oppgitt.

Energi og sovjetisk utenriksøkonomi:

Det ble oppgitt under symposiet at 66 prosent av Sovjetunionens totale eksportinntekter til "den kapitalistiske verden" bestod av råolje, 10 prosent naturgass, 4 prosent uran og elektrisitet, alt i alt altså hele 80 prosent. Dette stemmer med det tallet som vestlige etterretningsskilder har påstått lenge, men som mange har satt spørsmåltegn ved.² Eksempelvis utgjør verdien av maskineksporten (derunder biler) bare 1,9 prosent! Det ble fremholdt, at dette var et stort problem for SUs inntjening av hard valuta. Det ble oppgitt at eksportinntektene for 1986 var ca. 20 prosent lavere enn i 1985, hovedsakelig på grunn av oljeprisfallet. Med fallende oljeproduksjon og med kanskje etter-

² Energiandelen av sovjetisk eksport til alle land (inkludert de sosialistiske) ble oppgitt til å være 60-70 prosent, derav olje med ca. 50 prosent.

hvert bortfall av oljeeksporten og lave oljepriser som dermed også gir lave gasspriser, må SU finne frem til andre eksportprodukter.³

Det ble gitt inntrykk av at dette var et svært viktig problem p.t. Et hovedproblem er at Sovjetunionen produserer svært få varer av en slik type og kvalitet som er etterspurt på verdensmarkedet. For å få fortgang i den tekniske utviklingen ble det opplyst at de hadde åpnet generell adgang til å inngå joint venture-avtaler med "hvilket som helst selskap fra hvilket som helst land". De hadde nå inngått en slik avtale med et finsk selskap om bygging/drift av et hotell for utlendinger som legger igjen vestlig valuta, og hadde et 50-talls andre avtaler under vurdering. En hovedbegrensning er imidlertid hvordan de skal få utlendinger til å være villige til å investere så lenge det ikke finnes noe hjemmemarked i SU til å etterspørre varene som blir produsert i en valuta investor ønsker. Tilleggsbegrensninger er også vestlige investorers tillit til kontinuiteten i en slik mer åpen holdning til utenlandsk kapital, og risikoen var leveranseavbrudd av innsatsfaktorer. Det kan synes som om disse joint venture-avtalene kan bli ren leieproduksjon der SUs fordeler kun blir skatt av bedriftens eksportinntekt, dersom det ikke gjøres noe samtidig med innenlandske forhold.⁴ Motivet for disse joint venture-avtalene synes primært å være et mer og mer presserende behov for inntjening av hard valuta, men også å få del i vestlig teknologi. Rasjonalitetsvinstene en kan få ved å handle med andre land, synes ikke i særlig grad å være fremtredende.

Norge/Norden-Sovjetunionen - samhandel og samarbeid:

Det ble stilt spørsmål om den norske delegasjonens oppfatning av hvorfor samhandelen mellom Sovjetunionen og Norge

³ Sovjetunionen er riktignok et land med lite utenrikshandel i forhold til nasjonalproduktet, og i den forstand relativt mindre avhengig.

⁴ Under "private" samtaler ble det fremhevet ønske om en eller annen form for konvertibilitet av sovjetisk valuta. Det var motstand mot dette fordi det ble oppfattet som for komplisert å gå inn på, ble det sagt. Det ville uansett være snakk om en form for "begrenset konvertibilitet."

var så mye mindre enn mellom Sovjetunionen og Finland, og i hvilken grad det kunne være mulig å øke samarbeidet på handelsområdet, eventuelt også på andre områder.

Fra vår side ble det fremhevet at forskjellen mellom Norge og Finland i forhold til Sovjetunionen ligger mye i geografiske, historiske og kanskje også kulturelle ulikheter. Etter den annen verdenskrig har Finland og Sovjetunionen forhandlet seg frem til handelspakker der russerne i stor grad importerer ferdigvarer og finnene råvarer (hovedsakelig olje og gass). Norge har på sin side hele tiden holdt seg til frihandelsystemet, og handlet med ulike land etter kommersielle vurderinger. Dersom Norge og Sovjetunionen skulle øke samhandelen gjennom pakker tilsvarende Finland-Sovjetunionen, ville dette bryte så sterkt med norske handelspolitiske prinsipper at det virker politisk ganske usannsynlig. Dertil er det slik at også Norge i stor utstrekning er et råvareeksporterende land, og det å selge f.eks. olje til hverandre ikke gir særlige gjensidige fordeler av handel. Produksjonsstrukturene i de to landene er derfor ikke helt gunstig for noe stort oppsving i handelen, noe som kanskje ligger bedre til rette for et land som Sverige som i større grad er et ferdigvareeksporterende land.⁵

På offshoresektoren ligger det imidlertid bedre til rette for et oppsving i det økonomiske samkvemmet. Norge har en av de best utviklede teknologiene for utvinning av petroleum til sjøs og det er antakelig store utvinnbare olje- og gassreserver i Barentshavet. Russerne gav flere ganger uttrykk for sterkt ønske om å utvide samarbeidet på dette området. De ønsker seg imidlertid primært et rent norsk-sovjetisk samarbeid, og det kan synes som det var noe uenighet i den sovjetiske delegasjonen hvordan de egentlig ser på deltakelse også av utenlandske selskaper. Det kan være noe for tidlig å si noe sikkert om den endelige sovjetiske holdningen til dette, til situasjonen er mer avklart internt. Samarbeidet om oljeleting, evt. utbygging og utvinning i nordområdene, griper også raskt inn i de sikkerhetspolitiske av-

⁵ For samkvemmet forøvrig vil det selvsagt være viktig hvor på skalaen mellom det pragmatiske og det dogmatiske den nye sovjetiske politikken vil ende, jfr. joint ventures etc.

veiningene som både Norge og Sovjetunionen foretar. ⁶

Det ble fra sovjetisk side en rekke ganger fremhevet at økonomisk og politisk utvikling og samkvem ikke kan ses adskilt. De studerte derfor også hvorfor f.eks. Norge har en betydelig høyere arbeidseffektivitet enn Sovjetunionen samtidig som vi har et visst utbygget sosialt system. Samtidig hevdet de imidlertid at de skandinaviske landene de siste årene har hatt en lavere vekst enn øvrige europeiske land, og stilte spørsmålet om vår oppfatning av dette. Til svar ble det nevnt det "vanlige" argumentet om for Norges del en stivnet næringsstruktur gjennom uheldig bruk av oljeinntektene samt nå fallende oljepris. Russernes spørsmål var imidlertid også ment som et mer generelt spørsmål om skandinavisk sosialdemokrati som system kontra de noe mer markedsorienterte øvrige europeiske landene, altså om den dempede veksttaket ga uttrykk for noen form for mild systemkrise. Dette er noe som kan støttes også gjennom argumentet om vanskelighetene med å omstrukturere produksjonsstrukturen i Norge. Til dette kan en kanskje si at selv om det er bred enighet i Norge om å holde fast på hovedmålene i den skandinaviske samfunnsmodellen, må en muligens se mer kritisk på hvordan de målene denne modellen setter opp best kan nås, uten å henge seg for mye opp i hvordan målene tidligere har blitt nådd (dynamisere beslutningsprosessen).

Det ble videre stilt spørsmål om sikkerhetspolitiske hensyn, først og fremst til USA, la bånd på Norges handels- og utenrikspolitikk utover sikkerhetspolitikken forøvrig. Det ble fra norsk side pekt på den økonomiske avhengigheten av EF-EFTA. OPEC-tilnærmingen i 1986 ble også fremhevet som et eksempel på at Norge kan drive en selvstendig utenrikspolitikk på økonomiske områder. Norge og USA har ulike interesser i nivået på oljeprisen. Likevel gikk Norge ut med støtte til OPEC. Dette er en støtte som imidlertid antakeligvis vil være avhengig av henholdsvis stramheten i oljemarkedet og det sikkerhetspolitiske spenningsnivået.

Det ble også hevdet at ikke bare Sovjetunionen, men også Norge har et image-problem. Det ble fremholdt at enkelte opp-

⁶ Se annet sted i rapporten om dette.

fattet oss som provinsielle i våre holdninger og av og til muligens også naive.

Noen generelle inntrykk

Det er et åpent spørsmål hvordan et mer pragmatisk Sovjetunionen vil fungere i forhold til et dogmatisk Sovjetunionen. Dersom ingenting skjer med selve samfunnsmodellen og tenkningen i den, vil antakeligvis de nye sovjetiske lederne søke å ivareta de samme sovjetiske interesser som forgjengerne, men på en kanskje mer fleksibel, dynamisk og i det hele tatt dyktigere måte. Det som foreløpig har skjedd er en avrusning og en oppmoralisering for bedre å kunne gjennomføre modellen, selve modellen er vel forøvrig ikke endret nevneverdig. Om utskiftingen av folk vil føre til noe avvik i grunntenkning, er slett ikke sikkert. Det kan således synes riktig å være avventende til utviklingen både av hensyn til hvilken linje i systemet som vinner fram på sikt, og hva denne reelt sett innebærer.

De interne forskjellene i den sovjetiske delegasjonen om ulike saker ble det ikke lagt skjul på. Dette kan generelt tolkes som at situasjonen internt er labil, og at det ikke gitt hvor mellom det dogmatiske (Bresjnevs-linjen) og det mer pragmatiske (Gorbatsjov) den endelige politikken vil ligge.⁷ Det synes ikke nødvendigvis gitt at Gorbatsjovs nye linje vil vinne fram til slutt, og at motstanderne kan synes å være i mellomskiktet blant partimedlemmene. Det kan imidlertid ikke påstås at motstanden er organisert. Motstanden vil på dette tidspunktet også hovedsakelig ligge blant de som mister privilegier og makt, mer enn de rent konservative da (som nevnt over) selve systemet foreløpig ikke er endret på noe vesentlig punkt; hovedsakelig er det en oppstramning.

Som eksempel på den interne uenigheten kan det nevnes at det ble referert en intern diskusjon om hvordan en skal kunne øke effektiviteten og rasjonaliteten i samfunnet uten at partiet

⁷ Eksemplifisert mellom en persons uttalelse "Vi er ikke lenger fornøyd med den nordiske, spesielt de nordiske NATO-landenes, militære strategi", til en annens mer modererende "Vi må ikke se ting i svart/hvitt. Alt er toner av grå farge". "Vi må finne frem til fornuftige løsninger for begge parter", etc.

mister kontrollen. Dette er påvirket av oppfattelsen av hva som gir/er god kontroll av noe. Det ble gitt uttrykk for at det er store uenigheter innad om hvordan Gorbatsjovs linje kan få gjennomslag for en mer rasjonell form for kontroll. Her kommer antakeligvis reaksjonene fra de mer konservative inn i sterkere grad.

Økonomiske reformer og den nordiske "modellen"

Av Jens Chr. Andvig

Økonomiske spørsmål spilte ikke noen sentral rolle i de faglige diskusjonene. Vertskapet hadde likevel stilt opp med en som var spesialist på internasjonal økonomi og et par som var opptatt med de sosiale og økonomiske sider ved de nordiske land. Økonomiske diskusjoner fikk likevel tidsmessig en rimelig plass selv om jeg av og til fikk en følelse av at de fungerte som lynavledere når den sikkerhetspolitiske diskusjonen ble litt skarpere i kanten.

Diskusjonen ble preget av at vertskapet naturlig nok ikke hadde noen som drev med sovjetisk økonomi som spesialområde. Med unntak av energispørsmålssiden hadde vi av like naturlige årsaker ikke noen spesialister på norsk økonomi.

I de offisielle diskusjonene ble derfor i tillegg til energispørsmål og de svake bilaterale båndene mellom Norge og Sovjetunionen, særlig de interne økonomiske problemene i de nordiske land diskutert. Diskusjonen ble svært generell.

Ett spørsmål som ble reist var hvorfor de nordiske land over en lang periode har hatt såpass gunstig økonomisk vekstefaring. Noen av de sovjetiske forskerne gav uttrykk for en forholdsvis positiv vurdering av de sosiale og økonomiske forholdene i de nordiske landene, om den nordiske "modellen". Det var imidlertid uklart om dette kunne tolkes som velvillig høflighet som den sosiale situasjonen innbød til, eller om de virkelig kunne tenke seg å hente idéer fra nordisk praksis i egen reformdebatt. Personlig heller jeg til den første tolkingen, siden forskerne ikke er plassert slik at det er naturlig for dem å ha innflytelse på annet enn utenriks- og sikkerhetspolitiske vurderinger. Heller ikke er det noe som tyder på at Sovjetunionen vil bevege seg så langt i markedsøkonomisk retning som de nordiske land har gjort. Det de kan ha interesse av å se nærmere på, er vårt trygdesystem siden de antakelig vurderer å gå bort fra så omfattende prissubsidier på nødvendighetsvarer som de har hatt som en av bærebjelkene i sitt sosiale sikkerhetsnett. Inntektsfordelingsvirkninger vil dermed bli et mer sentralt

anliggende i deres pensjonssystem. Slike problem ble imidlertid ikke diskutert under de offisielle forhandlingene.

Indirekte er det kanskje ikke for spekulativt å anta at det kan ha vært en sammenheng mellom deres syn på den skandinaviske økonomien og Gorbatsjovs reformpolitikk, det vil si den første fasen av den. Jeg tenker da på at de tenderte til å legge forholdsvis sterk vekt på sosialpsykologiske mekanismer som arbeidssomhet, disiplinertethet o.l. når de skulle forklare den økonomiske veksten, m.a.o. de samme faktorene som det ble lagt vekt på for å få til vekst på kort sikt under Gorbatsjov fram til senhøstes 1986. Her kan imidlertid en mer sosiologisk disiplinorientering ha spilt en rolle. For oss var det også morsomt å høre at de regnet det som et trekk ved norsk arbeidsliv at vi er arbeidssomme, mens det er vanlig for norske forskere å regne med at nordmenn har sterk preferanse for fritid også på jobben.

Det var forøvrig et slående trekk at deres kunnskapsinnsanking fra de nordiske land mer var basert på lesing av nordiske aviser og forretningsblad enn debatt fra fagtidsskrifter. Utenom de offisielle samtalene forsøkte vi selvsagt å få mest mulig informasjon om det enorme økonomiske reformarbeidet som pågår i Sovjetunionen, og vertskapet ordnet også besøk for Andvig i Sentralinstituttet for matematisk økonomi og Instituttet for verdens sosialistiske systemer, som begge bl.a. studerer reformforslag, både det som implementeres og tenkelige alternativer.

Antakelig kom det ikke fram så mye nytt under disse samtalene, men reformviljen virket overbevisende. Det klareste uttrykket for det var at et stort antall av tidligere bedriftsledere er skiftet ut, men vi fikk ikke eksakte oppgaver. Som et byråkratisk apparat er det klart at det er vanskelig å foreta endringer uten store stillingsmessige rokkeringer. Bedriftene skulle ikke lenger være underlagt industriministeriene, men være formelt selvstendige, med en viss rapporteringsplikt til et høyere organ (enn ministeriet). Uten å gå i detalj, virker det som det systemet de legger opp til minner mer om det ungarske enn det østtyske, som det en tid ble spekulert over. De sovjetiske ekspertene understreket imidlertid sterk at de satset på å utvikle et nytt system på selvstendig grunnlag, og mente bl.a. at

de skulle kunne unngå den sterkt bedriftsselektive skattepolitikken i Ungarn.

Jeg ble også slått av hvor lite gjennomtenkt prispolitikken virket, men her kan det være dels språkproblemer, dels den sterkt empiristiske tenkemåten økonomene der var preget av, noe som gjorde at de syntes det var vanskelig å uttale seg på en faglig forsvarlig måte om problem som ennå ikke kunne observeres, ikke før reformene var blitt prøvd.

NUPI notat

1986-1987

-
Nr.356	Johan J.Holst	The Security Pattern in Northern Europe (June)
Nr.357	Marianne Heiberg
Johan J.Holst	Keeping the Peace in Lebanon (June)
Nr.358	Arne Olav Brundtland	Rustningskontroll i Norskehavet? (Juni)
Nr.359	Ole Gunnar Austvik	Political gas pricing premiums. (Juli)
Nr.360	Johan J.Holst	Sea Power and Political behaviour (May)
Nr.361	Anthony McDermott	Egypt under Mubarak. A tale of diminishing options. (August)
Nr.362	Ole Gunnar Austvik	Oljepriser og valutakurser. (September)
Nr.363	Martin Sæter	Det norske nei til EF - Medlemskap i 1972: et uttrykk for et spesifikt kollektivt norsk særdrag. (September)
Nr.364	Tore L.Eriksen	Innstillinger og meldinger om norsk bistandspolitikk - hvilken innstilling har de, og hva gir de melding om? (Oktober)
Nr.365	Ole Gunnar Austvik	The Dollar and the Oil Prices. (November)
Nr.366	Daniel Heradstveit	Norge, Opec og krisen i den Persiske golfen. (Desember)
Nr.367	Jens Chr.Andvig	Bør makroøkonomiske modeller alltid bygge på mikroøkonomisk teori? (Desember)
Nr.368	Arne Olav Brundtland	Nordisk Sikkerhetspolitikk. (Desember)
Nr.369	Magne Holter	En oljeminister og hans betydning. (Desember)
Nr.370	Valter Angell	Norges handelspolitikk og Gatt - systemet. Kritisk søkelys på norsk Gatt-politikk i nord-sør-sammenheng, med vekt på landbruk og tekstiler. Hvem styrer norsk Gatt - politikk? (Desember)
Nr.371	Tor M.Ingebrigtsen	Krigen mellom Iran og Irak: Khomeinis militære og politiske strategi. (Desember)
Nr.372	Valter Angell	Aktuelle problemstillinger i jugoslaviske økonomi. (Desember)
Nr.373	Christine Ingebritsen	What is U.S. oil policy? An Analysis of American Petro-Diplomacy from Eisenhower to Reagan. (January)
Nr.374	Daniel Heradstveit	Iran/Irak - Frå retorikk til pragmatikk?
Nr.375	Kjell Skjelsbæk	FN's fredsbevarende operasjoner. (Mars)
Nr.376	Harald O.Skar	Norwegian Aid and the third system. (March)

